

Тема 8. Ціннісні системи у фокусі української філософії

📁 План

1. Європейська аксіосфера у працях П. Юркевича.
2. В. Стус як дослідник української ціннісної системи.
3. Ціннісний світ, побудований М. Поповичем.

✍ **Основні поняття:** аксіосфера, індивідуалізм, консерватизм, ієрархія ритуальних цінностей.

Рефлексії українських філософів щодо ціннісного світу спираються на цілісне бачення взаємодії в ньому. Наприклад, П. Юркевич, якому вдалось сформулювати аксіосферу, спираючись на духовне зростання людини. У «Трактаті про містерії» він визначає душу як вогонь, який з'єднує людину з Богом [9, с. 32]. У той же час на його думку душа людини розвивається на основі споглядання та осмислення навколишнього світу, а також цінності турботи про нащадків [9, с. 32]. Відтак, аксіосфера цього мислителя будується задля досягнення належного життя.

Розкриваючи свій погляд на існування, П. Юркевич у праці «Ідея» виводить наступний логічний ланцюг: «Людський дух в усвідомленні ідеї знаходить живе поєднання для своїх розумових, моральних і естетичних спрямувань. Знання – це добродійність, а добродійність – краса. Філософствувати – значить шукати істину, робити добро й насолоджуватись огляданням краси» [7, с. 36]. Тобто, він визнає цінність усвідомленого існування, яке і є належним за рахунок долучення до етичних та естетичних стандартів.

У всі часи цінності мали предметне відображення, яке дозволяло визначити їх фактичну вагу та зробити мірою життя. Наприклад, давньогрецький талант як одиниця виміру. Водночас у відношенні «людина – соціальний світ» ситуація складніша. У цьому контексті П. Юркевич детально пов'язав фізіологію і духовність, визначивши поняття «обличчя» як відображення внутрішніх сил людини, які задають її суспільний потенціал. У своїй праці «Серце» він зауважував: «Обличчя голови» стає виявленням і ніби живим дзеркалом душевного стану людини» [8, с. 80]. Окрім фактичного аналізу природи людини, мислитель звертає увагу на «збереження обличчя», що дозволяє суб'єкту підтримати свій соціальний статус.

Варто сказати, що пошукова активність П. Юркевича не має часових кордонів, екстраполяція його висновків на наявне буття відбувалась раніше і відбуватиметься надалі. Аналізуючи релігійні погляди філософа, Г. Шпет виділив миролубство як основу духовного світу людини. Він зауважував: «...хочеться вірити, що складовою наших національних цінностей є: «Мир із ближнім як умова християнського співіснування» [11, с. 603]. Злагодя з іншими є сходження від душевного до духовного, що сприймається як цінність

співіснування. На жаль, практика міжнародних конфліктів на початку двадцять першого століття показує недосяжність такої злагоди.

Це пов'язано з тим, що у новітніх ціннісних системах за дужки виноситься любов як основа бажаного співбуття. Сам П. Юркевич вважав: «Християнське одкровення каже нам, що любов є джерелом усіх справжніх моральних учинків. Це вчення про корінне моральне явище, з якого, як з джерела, виринають усі інші моральні явища, стоїть у ясному причинному зв'язку з біблійним вченням про серце» [8, с. 99]. Цінність любові полягає у її здатності долати протилежності та привносити мир у життя людей.

Однією з базових західних цінностей є толерантність як громадянський прояв любові до ближнього. Толерантність, як підтримка розмаїття, дає більшу кількість варіантів досягнення успіху як усередині країни, так і на міжнародному рівні.

Аксіосфера П. Юркевича суголосна з поглядами представників німецького ідеалізму, а також доповнює їх. Так, Г. Гегель у праці «Наука логіки» заявляє: «Мислячий розум – ось визначення людини; мислення взагалі є її простою визначеністю, нею людина відрізняється від тварини» [1, с. 203]. П. Юркевич бачить людину та пізнання докільля ширше, цілісніше. У своїй праці «Серце» він дає таку картину: «Світ як система живих явищ, повний краси й знаменності, існує й відкривається перш за все для глибокого серця, а звідси вже для розуміючого мислення» [8, с. 87]. Такий погляд дає можливість побачити людину, в якій гармонійно співіснує чуттєве та раціональне, за допомогою чого вона визначає та організовує своє існування в аксіосфері.

Звернемо увагу на спрямованість колективних духовних практик, описаних П. Юркевичем. У праці «Історія філософії права» він наголошував, що народна душа – це не тільки сталі традиції та шаблони сприйняття соціальних змін, а й постійне прагнення досконалості та гармонії – напруження душевних сил» [10, с. 33-49]. У такому тлумаченні належного буття мислитель був доволі близький до етики І. Канта, який у праці «Критика чистого розуму» визначив: «В імперативі, який вимагає борг чесноти, до поняття самопримусу додається ще і поняття певної мети, не тієї мети, яку ми маємо, а тієї, яку ми повинні мати» [2, с. 332]. Отож, співзвучною домінантою в обох мислителів є цінність самовдосконалення.

Таким чином, варто зазначити, що філософська позиція П. Юркевича щодо концепту душі як вогню, який допомагає підтримувати зв'язок між серцем та розуму на шляху до належного буття – це впливовий інструмент для трансформації ціннісних орієнтацій українців у бік наближення до єдиної європейської родини. У працях П. Юркевича сфера соціальних цінностей вибудовується поступово від любові до ближнього, як моральної чесноти, до вольових зусиль щодо постійного саморозвитку та покращення навколишнього середовища за допомогою власного прикладу.

2. В. Стус як дослідник української ціннісної системи

Давайте звернемося до творчості поета-філософа В. Стуса, який не тільки цілісно відобразив зміну ціннісних систем в процесі індустріалізації України, а й передбачив напрямок подальшого розвитку нашої країни. П. Кралюк зауважує з цього приводу: «Чималу роль тут відіграли життєві реалії, з якими «зустрівся» письменник. Це й ломка традиційного селянського життя, для якого була притаманна «природність», розміреність і сповільненість. Це й «дика», в багатьох моментах насильницька індустріалізація, яка особливо відчувалася на Донбасі» [3, с. 638]. Тобто, В. Стус у своїх працях став провідником та поборником свободи як базової європейської цінності, на яку наступала свого часу радянська влада в нашій країні.

Крім того, В. Стус ставить питання про переосмислення цінності людини у актуальних для нього умовах. У творах поета-філософа на думку П. Карлюка: «Людина постає як «кузочка мала, що творить сталий світ на збіглій хвилі». Ці слова метафорично передають одну з головних ідей філософії екзистенціалізму: «мала людина» в потоці повсякденності, серед різних обставин творить свій «сталий світ». І яким цей світ буде і якою вона буде в цьому світі – залежить передусім від неї» [3, с. 640]. Отже, В. Стус не тільки визначає характер буття сучасної для нього людини, а й розкриває замкнутість аксіосфери українця, яка обмежується його сталим світом. У цьому відображається консерватизм та традиціоналізм національної ціннісної системи.

Зауважимо, що поет-філософ вже в радянські часи ставить питання про межевість у формуванні ціннісної системи в Україні. Цитуючи В. Стуса, П. Кралюк зазначає: «Наш індивідуалістично-західний дух, спертий деспотичним візантійським православ'ям, так і не зміг вивільнитися з цієї двоїстості духу, двоїстості, що витворила згодом комплекс лицемірства» [3, с. 641]. За великий рахунок В. Стус шукав шляхи для розвитку українського православного протестантизму, які б дозволили нашій країні посісти чільне місце у світовій економіці та культурі. Крім того, тут можна підкреслити свободу віросповідання, яка надзвичайно важлива для побудови вільного та гармонійного суспільного співіснування.

Подібно П. Юркевичу, В. Стус звертається до цінності постійного самовдосконалення, яка передбачає постійну роботу над своїм внутрішнім світом та стандартами життя:

«Терпи, терпи — терпець тебе шліфує,
сталить твій дух — тож і терпи, терпи.
Ніхто тебе з недолі не врятує,
ніхто не зіб'є з власної тропи.
На ній і стій — і стій — допоки скону,
допоки світу й сонця — стій і стій.
Хай шлях — до раю, пекла чи полону —
усе пройди і винести зумій» [6, с. 267].

Незважаючи на те, що В. Стус виступав з критикою візантійського православ'я його аксіосфера має релігійний характер, де індивідуалізм народжується з внутрішньої роботи над собою. Крім того, толерантність

формується не як соціальне обмеження, а як переконання, що народжується у постійному діалозі з собою у пошуку виходу на інший рівень існування.

Ціннісний виклик В. Стуса народив особливе значення кращого та недосяжного простору буття, віддаленої аксіосфери, що відображається як нездійснена мрія. Він писав:

«Десь цвіте Софія, мов бузок,
десь над нею вічний травень має,
десь там поруч мева походжає,
і сумний у меви кожен крок» [6, с. 327].

Змальований поетом-філософом образ відображає місце розгортання ціннісного простору, який би відповідав всім його вимогам до навколишнього світу. Шлях до нього пролягає через терпіння, самозречення та індивідуальну роботу над собою, яка наближає до реальності бажаний стан існування.

Говорячи про В. Стуса, ми маємо унікальний приклад того, що чітко сформовані ціннісні орієнтації однієї людини можуть не тільки не співпадати із загальноприйнятою ціннісною системою в державі, а й закласти основу для трансформації країни у майбутньому. Аксіосфера сформована поетом-філософом стала детермінантою для зміни наявного на той час суспільно-державного устрою, а також стимулювала фіксацію нової ціннісної системи у незалежній Україні.

Підбиваючи підсумки цієї частини роботи зауважимо, що В. Стус встиг позначити перспективний вектор розвитку української ціннісної системи, яку він протиставляв наявній радянській моделі ціннісного простору. Все життя поет-філософ намагався підкреслювати та збільшувати цінність окремої людини та критикував приниження її природи за радянських часів. Фундамент аксіосфери В. Стуса складала свобода, гуманізм, індивідуальність та терпіння, які безумовно були суголосні із цінностями незалежної України, яку йому на жаль не вдалось побачити.

3. Ціннісний світ, побудований М. Поповичем

Філософський спадок М. Поповича передбачає як заглиблення у історію становлення ціннісного світу на наших теренах, і специфіку розуміння його у теперішньому часі. Так, Він ще у книзі «Світогляд стародавніх слов'ян» зауважував, що цінності напряду залежать від рівня та характеру розвитку об'єднання людей [5], закладаючи прогресивний базис у формування аксіосфери українського суспільства.

Заслуговує на увагу і його аналіз язичницьких жертвоприношень у слов'ян. М. Попович писав: «Наявна ієрархія ритуальних цінностей предметів жертвоприношення (віслюк – ягня) та можливість заміщення або «викупом» жертви» [5, с. 50]. Подібна градація доволі точно екстраполюється у подальшому на ієрархію матеріальних цінностей в процесі становлення ринкових відносин у нашій країні, а також по-новому відкриває походження традицій їх неформальності на суспільно-державному рівні.

Життя цивілізованого суспільства і сьогодні пов'язано зі специфікою розвитку виробництва та споживання матеріальних благ. М. Попович справедливо зауважував: «Опорою американської економіки, як і економіки Європи, залишається ріст власного споживання. Не просто власне споживання, а ріст його, при чому достатньо швидкий» [4, с. 13]. Це позначилось на тому, що утилітарність і комфорт стали вирішальними складовими ціннісної системи Європи, які й визначали подальші проблеми її розвитку.

Згадуючи практику боротьби за рівність в Європі, М. Попович визначає наявні суспільно-політичні параметри її ціннісного простору: «...лівому і прогресистському гаслу «свобода, справедливість, солідарність» може бути протиставлене праве і консервативне, але нібито рівнозначне гасло «відповідальність, власність, нація». Рівнозначне, бо не повинно бути свободи без відповідальності, справедливості без власності, солідарності без пошани до національної держави» [4, с. 23]. Наведена теза говорить про необхідність системного проведення рефлексії щодо ціннісного простору, спрямованої на пошук балансу подальшої життєдіяльності в Україні та Європі.

Викликає цікавість і цілісний погляд М. Поповича на поведінку європейців у світі: «Вже на початку ХХ століття, в розпал колоніального романтизму і поетики переможного місіонерства європейської «білої людини», пролунали сигнали тривоги. Коли Європа захоплювалась королем Леопольдом, непочутими залишались розповіді Роджера Кейсента про жахи, які чинили європейці в чорній Африці» [4, с. 27]. З одного боку, це зауваження дає можливість задуматись про застосування європейської ціннісної системи поза Європою. З іншого боку, дає можливість сприйняти практику переосмислення європейцями своєї поведінки щодо Африки та Азії, яка відображається сьогодні у гуманістичній політиці по відношенню до біженців з цих територій.

Аналізуючи стан тогочасної України (1997 рік), М. Попович наполягав: «Справедливість має бути незалежним соціальним критерієм перетворень» [4, с. 103]. Тобто, основоположною та інтегруючою цінністю для України має бути справедливість, яка забезпечить належний соціальний розвиток країни.

У підсумку цієї частини лекції зазначимо, що М. Попович бачив майбутній ціннісний світ України відмінним від наявних сьогодні європейських стандартів існування. Увага пропорційно розподілялась на аналіз традицій, осмислення наявного стану та перспективи розвитку нашої країни. Як наслідок, до складу ціннісного світу увійшли: ринок, захист приватної власності, рівність із партнерами та справедливість. Проте, найвищою цінністю для М. Поповича було тяжіння до осмисленого життя та пропагування його для навколишніх.

??? Питання для самоконтролю

1. Що є живим дзеркалом душевного стану людини за П. Юркевичем?

2. Як П. Юркевич бачив взаємозв'язок «душевне – духовне» в житті людини?
3. Як П. Юркевич визначав народну душу з точки зору суспільно-державного розвитку?
4. Що є духовною основою світу П. Юркевича за Г. Шпетом?
5. Як бачив толерантність у своїх працях В. Стус?
6. Як праці В. Стуса змінили свідомість українців?
7. З чого склалась ієрархія матеріальних цінностей в Україні?
8. На чому будується життя цивілізованого суспільства за М. Поповичем?
9. Що має бути незалежним соціальним критерієм за М. Поповичем?

Тести та завдання для самоперевірки:

1. Що вплинуло на становлення ціннісних орієнтацій В. Стуса?
 - a. Насильницька індустріалізація у СРСР;
 - b. Знайомство з ранніми радянськими дисидентами;
 - c. Велика релігійна набожність поета-філософа.
2. Від чого залежать цінності на думку М. Поповича?
 - a. Залежать від рівня та характеру розвитку об'єднання людей;
 - b. Місця проживання об'єднання людей;
 - c. Гендерного складу об'єднання людей.
3. Яке гасло М. Попович протиставляв лівому прогресистському гаслу «свобода, справедливість, солідарність»?
 - a. «Відповідальність, власність, нація»;
 - b. «Відповідальність, анархія, комунізм»;
 - c. «Системність, власність, братерство».

Практичні завдання

1. Проаналізуйте роль людини у творчості поета-філософа В. Стуса.
2. Поділіть групу на команди та проаналізуйте кейс «Ціннісний конфлікт «В.Стус – В. Медведчук» у контексті його впливу на сьогоднішня.
3. Порівняйте філософію серця Г. Сковороди та П. Юркевича. Результати необхідно оформити у вигляді есе обсягом 2-3 сторінки.